

SLOVNÍČEK POJMŮ PRO MLADŠÍ A MÉNĚ POKROČILÉ MARXISTY

Vzhledem k tomu, že patrně ne všichni čtenáři (ba ani ne všichni autoři) měli – na rozdíl od autorů tvořících v období socialismu a citovaných v této práci – historickou možnost splynout v řadě předmětů nabízených osnovami „humanistických“ oborů té doby s terminologií společenských věd v období nadvlády marxisticko-leninského světového názoru, předkládáme pro snazší porozumění některých výrazů obzvláště často používaných či zvláště zdařilých slovníček základních pojmů. Abychom nebyli nařčeni z dezinterpretace či nepochopení těchto termínů (pokud je možné je po „paradigmatickém posunu“, který přinesl pád komunistického režimu,¹ vůbec pochopit), nesažeme se je vykládat sami, nýbrž přebíráme výklad těchto hesel, jak byl proveden ve Filozofickém slovníku, který v roce 1972 dal dohromady početný kolektiv sovětských vědců pod vedením redaktora M. M. Rozentala a v roce 1974 přeložilo a vydalo bratislavské nakladatelství Pravda. Níže uvedená hesla jsou tak českým překladem některých (ve svém celku rozsáhlých) pasáží uvedených k jednotlivým vybraným heslům, jak byly postupně (tak aby nedošlo k újmě na duševním zdraví editora – dále jen „sběratel“ – při přepisování bylo stanoveno zdravotní maximum tří pojmů na večer, které bylo překonáno až při „stachanovském“ finiši) vybrány, seřazeny podle české abecedy, zkráceny a přepsány. Doporučujeme užívat po kapkách...

Antagonismus: Antagonistické rozpory, specifické pro společenské vztahy vykořisťovatelské společnosti, jsou rozpory, jejichž základem jsou nesmiřitelné zájmy nepřátelských tříd, sociálních skupin a sil. Antagonistické rozpory se řeší revolučním třídním bojem a sociální revolucí, která mění dané společenské zřízení. Charakteristickým rysem antagonistických rozporů je to, že se v průběhu svého vývoje vyostřují, prohlubují a boj mezi nimi vede k ostrému konfliktu. [...] Neantagonistické rozpory nevyjadřují rozpory mezi nepřátelskými třídami, ale mezi takovými třídami či sociálními skupinami, v nichž společně s rozpory existují společné podstatné zájmy. Charakteristickým rysem takových rozporů je to, že se ve svém vývoji nemění nevyhnutelně na nepřátelský protiklad a boj mezi nimi nevede ke konfliktu. Příkladem podobných rozporů mohou být rozpory mezi dělnickou třídou jako nositelkou socialismu a rolnictvem jako třídou drobných vlastníků. [...] Rozpor jako zákonitost nezaniká ani v socialismu.

¹ Ten přirozeně – jak by „znalec“ dodal – nebyl u nás skutečným komunismem, nýbrž toliko lidovou demokracií, respektive diktaturou proletariátu a socialismem, který však již představuje prvou fázi komunistické společensko-ekonomické formace – viz příslušná hesla.

„Antagonismus a rozpor,“ napsal Lenin, „vůbec není jedno a totéž. Prvé zmizí, druhé zůstane i v socialismu.“²

Bůh: Fantastický obraz nadpřirozené všemohoucí bytosti, která prý stvořila svět a která ho řídí. [...] V podmínkách rozkladu prvobytně pospolné společnosti, vývoje sjednocování kmenů, vzniku tříd a státu vznikají obrazy kmenových a státních bohů. Představy jediného všemohoucího boha, vládce na nebesích, se vytvořily jako „kopie jediného východního despoty“ (B. Engels). Teologie využívá idealismus, který se snaží filosoficky dokázat existenci boha, okrášlit a zabalit obsah ideje boha, představit ho v podobě absolutní ideje, světové vůle, nějakého neosobního rozumového principu. Marxismus v celé hloubce odhalil reakčnost a neudržitelnost ideje boha a pokusů o její obhajobu, rozbíjených v průběhu vývoje přírodních a společenských věd. V. I. Lenin ukazoval, že „bůh je (historicky i v běžném životě) především komplex idejí zrozených krutým utlačováním člověka jak vnější přírodou, tak třídní porobou, idejí, upevňujících toto utlačování, uspávajících třídní boj.“³

Dělbá mocí: Učení o rozdělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Tuto myšlenku poprvé nastolil Locke a později ji rozvinul Montesquieu. Učení o dělbě mocí sloužilo jako ideové zdůvodnění spojenectví buržoazie a šlechty, omezení absolutismu soustředěním zákonodárné moci v rukách buržoazních reprezentativních institucí. Dělbá mocí má v buržoazním státě čistě formální charakter, mnohdy se využívá pro ospravedlnění „silné“ prezidentské, výkonné moci.⁴

Demokracie: Jedna z forem vlády, kterou charakterizuje oficiálně vyhlášený princip o podřízení se menšiny většině a uznání svobody a rovnoprávnosti občanů. Buržoazní věda se při charakterizování demokracie omezuje obvykle pouze na uvedené formální znaky, které chápe odtrženě od sociálně-ekonomických podmínek společnosti a faktického stavu věcí. Z toho vzniká představa o tzv. „čisté demokracii“, kterou sdílejí i oportunisté a reformisté. Ve skutečnosti každá demokracie jako forma politické organizace „slouží konec konců výrobě a je konec konců určována výrobními vztahy určité společnosti“ (V. I. Lenin).⁵

Dialektický materialismus: Vědecký filosofický světonázor, jedna ze součástí marxistického učení, jeho filosofický základ. Dialektický materialismus vytvořili Marx a Engels a rozvinul ho Lenin a jiní marxisté. Vznikl ve 40. letech 19. století a vyvíjel se v neoddelitelné spojitosti s vědeckými poznatky a praxí

² Dle Rozental, M. M. a kol. Filozofický slovník. Pravda: Bratislava, 1974, str. 21.

³ Tamtéž, str. 57–58.

⁴ Tamtéž, str. 452.

⁵ Tamtéž, str. 94.

revolučního dělnického hnutí. [...] Dialektický materialismus spojil a obohatil novým přístupem a hluboce vědeckým názorem dva hlavní proudy předcházejícího filosofického vývoje. Na jedné straně to byla vývojová linie materialistické filosofie, která svými kořeny sahá do dávné minulosti, a na druhé vývojová linie dialektického názoru na svět, která má v dějinách filosofie stejně staré tradice. [...] Marx a Engels nepřevzali jednoduše učení starých materialistů a dialektiku idealistů, neudělali z nich syntézu. Vycházeli z nejnovějších poznatků přírodovědy, z celé dějinné zkušenosti lidstva a dokázali, že vědeckým a nejdůslednějším může být materialismus pouze tehdy, pokud se stane dialektickým, a dialektika může být skutečně vědeckou pouze tehdy, pokud se stane materialistickou. Dalším velmi podstatným prvkem při formování dialektického materialismu bylo vypracování vědeckého názoru na průběh společenského vývoje a na jeho zákony (historický materialismus). [...] Dialektický materialismus tak vznikl jako filosofická syntéza, obepínající jednotným chápáním celou složitou síť jevů přírody, lidské společnosti a myšlení, organicky spojující filosofickou metodu vysvětlování a analýzy skutečnosti s ideou praktické revoluční přeměny světa. [...] Dialektický materialismus je filosofickým základem programu, strategie a taktiky, celé činnosti komunistických stran.⁶

Diktatura proletariátu: Státní moc proletariátu, nastolená po odstranění kapitalistického zřízení a zničení buržoazního státního aparátu. Diktatura proletariátu tvoří základní obsah socialistické revoluce, je nevyhnutelnou podmínkou a hlavním výsledkem jejího vítězství. V. I. Lenin označil otázku diktatury proletariátu za hlavní otázku marxismu. Proletariát využívá svou moc pro potlačení odporu vykořisťovatelů, pro upevnění vítězství revoluce, pro včasné odvrácení pokusů restaurovat moc buržoazie, na obranu před agresí mezinárodní reakce. Diktatura proletariátu ale neznamená jen násilí, a ne hlavně násilí. Její hlavní funkce je tvořivá, budovatelská. Diktatura slouží proletariátu k získání širokých mas pracujících na svou stranu a pro socialistickou výstavbu, k revolučním přeměnám ve všech oblastech sociálního života: v ekonomice, kultuře, způsobu života, ke komunistické výchově pracujících a vybudování nové, beztřídní společnosti. [...] Historicky první formou diktatury proletariátu byla Pařížská komuna, která obohatila marxismus velmi cennými zkušenostmi. Na jejich základě dospěl Marx k závěru o státní formě budoucí socialistické společnosti. Sověty jsou novou formou diktatury proletariátu, kterou objevil Lenin na základě zkušeností z dvou ruských revolucí. Nakonec se z nejnovějších zkušeností zrodila další forma diktatury proletariátu – lidová demokracie.⁷

⁶ Tamtéž, str. 101–103.

⁷ Tamtéž, str. 107–108.

Historický materialismus: Součást marxisticko-leninské filosofie, filosofická věda o společnosti, která materialisticky řeší základní otázku filosofie v aplikaci na dějiny a na tomto základě zkoumá všeobecné zákony historického vývoje a formy jejich realizace v lidské činnosti. Historický materialismus je teoretickou a metodologickouází sociologie a jiných společenských věd. [...] Marx svou základní myšlenku o přírodně-historickém procesu společenského vývoje vypracoval tak, že z rozličných oblastí společenského života vybral ekonomickou oblast a ze všech společenských vztahů vybral výrobní vztahy jako základní, které určují všechny ostatní vztahy. Marxismus vzal za východisko základní fakt každé lidské společnosti – získávání životních prostředků, dal ho do souvislosti s těmi vztahy, do kterých lidé vstupují v procesu produkce svého života, a zjistil, že soustava těchto výrobních vztahů tvoří základ – reálnou základnu každé historické společnosti. Tato základna se obklopuje politicko-právními nadstavbami a různými formami společenského myšlení. Každá soustava výrobních vztahů, vznikající na určitém stupni vývoje výrobních sil, se řídí jednak zákony, které jsou společné pro všechny soustavy, a jednak zvláštními zákony vzniku, vývoje a přechodu do vyšší formy, které jsou vlastní pouze jedné soustavě. [...] Lidé sami tvoří svoje dějiny, nemohou je však tvořit podle libovůle, protože každá nová generace působí za určitých objektivních podmínek, které byly vytvořeny před ní. Tyto podmínky a zákony, které působí na jejich základě, otvírají mnohotvárné možnosti pro lidskou činnost. Realizování těchto možností, a tudíž reálný průběh dějin závisí na lidech, na jejich aktivitě a iniciativě, na organizovanosti a semknutosti pokrokových sil.⁸

Imperialismus: Monopolistický kapitalismus, nejvyšší a poslední stádium kapitalismu, předvečer socialistické revoluce. Vědeckou teorii imperialismu vypracoval V. I. Lenin, který zjistil, že na rozhraní 19. a 20. století získal kapitalistický způsob výroby celou řadu nových důležitých zvláštností. [...] „*Imperialismus je kapitalismus v tom stádiu vývoje, kdy se vytvořila vláda monopolů a finančního kapitálu, kdy mimořádný význam získal vývoz kapitálu, kdy si mezinárodní trusty začaly rozdělovat svět a kdy skončilo rozdělení celého povrchu země mezi největší kapitalistické státy.*“ Monopolizace ekonomiky, která je všeobecným a základním zákonem současného kapitalismu, předurčuje historické místo kapitalismu jako nejvyššího a posledního stádia vývoje kapitalismu, jako rozkládající se, parazitický a odumírající kapitalismus. Toto stádium způsobuje, že v působení všech ekonomických zákonů kapitalismu v tomto jeho stádiu, mimo jiné i zákona nerovnoměrného ekonomického a politického vývoje kapitalistických zemí, existují specifické rysy. Nerovnoměrnost vývoje kapitalistických zemí se zintenzivňuje a nabývá skokovitou konfliktní povahu; tato okolnost v podmínkách ukončeného rozdělování světa mezi imperialistické mocnosti způsobuje světové

⁸ Tamtéž, str. 195–197.

války. Zahraniční politika imperialistických zemí se vyznačuje agresivitou, dobyvačností, která odráží úsilí monopolů o nadvládu nad světem. Uvnitř země doprovází tuto politiku stupňování militarizace ekonomiky, což nejlépe svědčí o parazitické povaze imperialismu.⁹

Kapitalismus: Společensko-ekonomická formace, která vystřídala feudalismus. Základ kapitalismu tvoří soukromé vlastnictví výrobních prostředků a vykořisťování námezdné práce. Základním zákonem kapitalistické výroby je zákon nadhodnoty. Pro kapitalismus jsou charakteristické: anarchie výroby, periodické ekonomické krize, chronická nezaměstnanost. Základním rozparem kapitalismu je rozpor mezi společenským charakterem práce a soukromokapitalistickou formou přivlastňování; projevuje se v rozporu mezi základními třídami kapitalistické společnosti – proletariátem a buržoazií. Třídní boj proletariátu, kterým se vyznačují celé dějiny kapitalismu, se završuje socialistickou revolucí. [...] „*Pokusy kapitalismu přizpůsobit se novým podmínkám nevedou k jeho stabilizaci jako společenského systému,*“ píše se v rezoluci XXIV. Sjezdu KSSS. „*Všeobecná krize kapitalismu se nadále prohlubuje.*“¹⁰

Komunistická společenská samospráva: Organizace společnosti za komunismu, která se upevní po vybudování rozvinuté komunistické společnosti uvnitř státu, po vítězství a upevnění socialismu ve světovém měřítku. Zvláštnosti komunistické společenské samosprávy spočívají v tom, že její orgány a funkce ztratí politický charakter a práce na úseku řízení společnosti přestane být zvláštním zaměstnáním. Podmínky jejího vzniku jsou: vytvoření materiálně-technické základny komunismu, rozvoj komunistických společenských vztahů a formování nového člověka, tj. dosažení takové vysoké úrovně uvědomělosti všech členů společnosti, že normy práva a morálky splynou v jednotné normy chování členů komunistické společnosti.¹¹

Lidová demokracie: Jedna z forem diktatury proletariátu, která je projevem osobitosti rozvíjení socialistické revoluce za podmínek oslabení imperialismu a změněného poměru sil ve prospěch socialismu. Projevily se v ní historické a národní zvláštnosti jednotlivých zemí. Lidová demokracie vznikla v průběhu národní a demokratické revoluce v několika východoevropských zemích. [...] Charakteristickým rysem lidové demokracie je existence systému vícera politických stran (s výjimkou některých evropských zemí), kdy kromě komunistických existují jiné demokratické strany, které stojí na pozicích socialismu a uznávají vedoucí úlohu dělnické třídy, existují tu specifické organizační formy typu národní

⁹ Tamtéž, str. 217.

¹⁰ Tamtéž, str. 242–243.

¹¹ Tamtéž, str. 255.

fronty, která sjednocuje politické strany a masové organizace. Jiné zvláštnosti období formování lidové demokracie spočívají v tom, že neexistují omezení politických práv, že období odstranění starého státního aparátu je delší apod.¹²

Manifest komunistické strany: První programový dokument vědeckého komunismu, který napsali K. Marx a F. Engels a který uveřejnili začátkem roku 1848; obsahuje ucelený výklad základů marxismu. [...] Manifest komunistické strany končí nesmrtelným heslem: „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“ Lenin zhodnotil historický význam Manifestu komunistické strany těmito slovy: „*Tato nevelká knížička vydá za celé svazky: jejím duchem dodnes žije a hýbe se celý organizovaný a bojující proletariát celého světa.*“¹³

Marxismus-leninismus: Revoluční učení Marxe, Engelse, Lenina, které tvoří ucelený a uspořádaný systém filosofických, ekonomických a sociálněpolitických názorů. Marxismus vznikl ve 40. letech 19. století na půdě osvobozovacího boje dělnické třídy a stal se teoretickým vyjádřením jejích podstatných zájmů, programem jejího boje za socialismus a komunismus. Vznik marxismu byl velkým revolučním převratem ve vědě o přírodě i o společnosti. Zakladatelé marxismu vykonali bezpříkladný vědecký čin v takových oblastech lidského poznání, jako je filosofie, politická ekonomie, učení o socialismu aj., a vytvořili skutečnou revoluční vědu, jejíž úlohou je nejen správně svět vysvětlovat, ale také jej měnit. Marxovo učení, ukazoval V. I. Lenin, je úplné a harmonické. Je všemocné, protože je pravdivé.¹⁴

Materialismus: Jedině vědecký filosofický směr, protikladný idealismu. Rozlišujeme materialismus jako živelné přesvědčení lidí o objektivní existenci vnějšího světa a jako filosofický světonázor představující vědecké prohloubení a rozvoj takzvaného živelného materialismu. Filosofický materialismus tvrdí, že materiálno je prvotní a duchovno, ideálno, druhotné, což znamená, že svět je věčný, nestvořený, nekonečný v prostoru a čase. Materialismus považuje vědomí za vlastnost hmoty a chápe ho jako odraz vnějšího světa. [...] Nejvyšší a nejdůležitější formou materialismu se stal dialektický materialismus, který vytvořil Marx a Engels v polovině 19. století.¹⁵

Osobní vlastnictví: Vlastnictví předmětů osobní spotřeby. Na rozdíl od soukromého vlastnictví výrobních prostředků bude osobní vlastnictví existovat vždy. Uznání osobního vlastnictví však neznamená uznání jeho neomezeného růstu. V podmínkách socialismu je stále možné zneužití osobního vlastnictví za účelem

¹² Tamtéž, str. 298–299.

¹³ Tamtéž, str. 306–307.

¹⁴ Tamtéž, str. 313.

¹⁵ Tamtéž, str. 317–319.

dosažení bezpracného zisku. Zvětšování osobního vlastnictví znamená určité nebezpečí, neboť se může změnit na brzdu společenského pokroku, neboť je živnou půdou soukromovlastnických mravů, vede k maloburžoaznímu přerodu jednotlivých lidí. Za komunismu ztratí zvětšování osobního vlastnictví jakýkoli smysl, neboť hlavním zdrojem uspokojení osobních potřeb se stanou společenské fondy spotřeby a každý bude od společnosti dostávat podle svých potřeb.¹⁶

Rovnost: Pojem, který označuje rovné postavení lidí ve společnosti. V různých historických obdobích a v různých třídách má však různý obsah. V buržoazním chápání znamená pouze právní rovnost občanů před zákonem, se zachováním vykořisťování člověka člověkem, majetkové a politické nerovnosti, s faktickým bezprávím pracujících mas. [...] Marxismus vychází z toho, že hospodářská rovnost, politická rovnost a kulturní rovnost není možná bez odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků a vykořisťovatelských tříd. Skutečná rovnost vzniká jen v důsledku vítězství socialismu. Za socialismu se však zachovávají zbytky sociální nerovnosti, podmíněné úrovní rozvoje materiální výroby, rozdíly mezi duševní a fyzickou prací, městem a vesnicí, zásadou rozdělování podle množství a kvality práce apod. Úplná rovnost a sociální rovnocennost společnosti vznikne jen za komunismu. Komunistická rovnost však neznamená jakousi nivelizaci všech lidí, ale naopak otvírá neomezené možnosti pro každého člověka svobodně rozvíjet svoje schopnosti a potřeby, v souladu s individuálními vlastnostmi a zájmy.¹⁷

Socialistická revoluce: Základní kvalitativní proměna společnosti, která znamená přechod od kapitalismu k socialismu. Nahrazuje výrobní vztahy nadvlády a podřízenosti založené na soukromém vlastnictví vztahy spolupráce a vzájemné pomoci a zároveň likviduje každé vykořisťování člověka člověkem. [...] Praxe výstavby socialismu v SSSR a jiných zemích ukázala, že hlavními zákonitostmi socialistické revoluce je vedení dělnické třídy při uskutečňování revoluce a ustanovení diktatury proletariátu, svazek dělnické třídy a rolnictva, likvidace kapitalistického vlastnictví, socialistická přestavba zemědělství, plánovitý rozvoj národního hospodářství, kulturní revoluce, likvidace nacionálního útlaku, obrana socialistických vymožeností a proletářský internacionalismus.¹⁸

Socialistický stát: Stát socialistické společnosti, politická část nadstavby nad hospodářskou základnou socialismu. Je to nový typ státu, který v důsledku socialistické revoluce střídá buržoazní stát. Proces vytvoření socialistické nadstavby se uskutečňuje v průběhu celého přechodného období od kapitalismu k socialismu. [...] Po úplném a definitivním vítězství socialismu, kdy společnost vstoupí

¹⁶ Tamtéž, str. 385.

¹⁷ Tamtéž, str. 451–452.

¹⁸ Tamtéž, str. 472–473.

do období rozvinuté výstavby komunismu, se stát diktatury proletariátu změnil na všelidový stát – orgán vyjádření vůle všeho lidu. Pracující se účastní řízení státu prostřednictvím orgánů lidové moci (v SSSR – sověty poslanců pracujících) a orgánů lidové kontroly. Odumírání státu v procesu budování komunistické společnosti znamená postupné prorůstání socialistické státnosti a celé politické organizace socialistické společnosti v komunistickou společenskou samosprávu. Pro úplné odumření státu je nezbytné vybudování rozvinuté komunistické společnosti uvnitř státu a též vítězství a upevnění socialismu na celém světě.¹⁹

Socialismus a komunismus: Dvě fáze komunistické společensko-ekonomické formace: socialismus je její nižší fáze, komunismus vyšší fáze. Základem jejich rozdílu je stupeň ekonomické zralosti. Už za socialismu neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků a výrobní vztahy necharakterizuje nadvláda a podřízenost, ale soudružská spolupráce a vzájemná pomoc lidí osvobozených od vykořisťování. [...] Všechny rozdíly mezi dělnickou třídou a družstevním rolnictvem (a jejich společné rozdíly oproti inteligenci) existující za socialismu vybudováním komunismu postupně mizí, neboť jsou v konečném důsledku podmíněné úrovní rozvoje výrobních sil. Stejným faktorem jsou určované i rozdíly ve formách rozdělování, které jsou za socialismu podřízené zásadě: každému podle množství a kvality jeho práce, a za komunismu: každému podle jeho potřeb. Na základě růstu výrobních sil se v komunismu upevní přímé rozdělování produktů namísto zbožně-peněžních vztahů existujících ještě za socialismu. Změnám v ekonomice odpovídají změny v nadstavbě. Na určitém stupni vývoje komunismu úplně odumřou politická a právní ustanovení, politická a právní ideologie, uplatní se jednotná všeobecně uznávaná pravidla komunistického soužití, jejichž zachovávání se stane vnitřní potřebou a zvykem všech lidí, úplně odumře stát, i strana vyčerpá své historické poslání,²⁰ národy se budou stále všestranně sblížovat až po úplné zmizení rozdílu mezi nimi. Komunismus bude nejvyšší formou organizace společnosti, která bude fungovat na základě vysoce rozvinutých výrobních sil, vědy, techniky, kultury a komunistické společenské samosprávy. [...] Postupné přerůstání socialismu v komunismus sestává z hlubokých kvalitativních proměn, které se soustřeďují okolo tří základních problémů: vybudování materiálně-technické základny na základě urychlení vědeckého a technického pokroku rozvoje komunistických společenských vztahů a formování nového člověka – všestranně rozvinuté osobnosti harmonicky spojující duchovní bohatství, morální čistotu a fyzickou dokonalost.²¹

¹⁹ Tamtéž, str. 475.

²⁰ „Sběratel“ si neodpustí vyjádření radosti nad tím, že ze všech částí předpovědi se splnila pouze tato jediná, ostatních částí by se věru nerad dožil, byť za cenu přiznání, že už se nikdy nepromění v „nového člověka“ ve smyslu závěru citovaného hesla (pozn. P. M.).

²¹ Tamtéž, str. 476–477.

Svoboda a nutnost: Filosofická kategorie, která vyjadřuje vzájemný vztah mezi činnostmi lidí a objektivními zákony přírody a společnosti. Idealisté většinou chápou svobodu a nutnost jako pojmy, které se navzájem vylučují, a svobodu vnímají jako sebeurčení ducha, jako svobodu vůle, jako možnost postupovat podle přání vůle, která není determinovaná vnějšími podmínkami. [...] Důsledné vědecké dialektickomaterialistické řešení problému svobody a nutnosti je založeno na uznání objektivní nutnosti jako prvotní v gnozeologickém smyslu a vůle a vědomí člověka jako druhotného. [...] Historická zkušenost výstavby socialismu svědčí o tom, že socialistická společnost umožňuje lidem vědomě využívat objektivní zákony a ve své praktické činnosti cílevědomě a plánovitě usměřňovat vývoj společnosti, vytvářet všechny nevyhnutelné hmotné a duchovní předpoklady pro všestranný rozvoj celé společnosti a každé jednotlivé osobnosti, tj. pro existenci skutečné svobody.²²

Světónázor: Souhrn principů, názorů a přesvědčení, které určují směr činnosti a vztah ke skutečnosti jednotlivého člověka, sociální skupiny, třídy či společnosti jako celku. [...] V třídní společnosti má třídní charakter; vládnoucím světónázorem je zpravidla světónázor vládnoucí třídy. V rozvinuté socialistické společnosti si světónázor uchovává svůj třídní charakter v důsledku toho, že pokračuje třídní boj v mezinárodním měřítku. Světónázor dělnické třídy tu však začíná vystupovat jako světónázor celé společnosti. Jeho vědecko-teoretický a ideově-politický základ tvoří marxismus-leninismus. V podmínkách socialismu vystupuje vědomá a cílevědomá výchova komunistického světónázoru jako jedna z hlavních úloh činnosti komunistické strany a státu. Buržoazní ideologové a revizionisté tvrdí, že komunistické společenské zřízení údajně vede k úplné unifikaci světónázoru. Vládnoucí postavení komunistického světónázoru však znamená jen to, že všichni členové společnosti přijímají vědeckou marxisticko-leninskou ideologii.²³

Stát: Politická organizace hospodářsky vládnoucí třídy, jejímž cílem je ochraňovat stávající pořádek a potlačovat odpor jiných tříd. Vznikl v důsledku rozkladu společnosti na třídy jako nástroj vykořisťovatelské třídy pro potlačení vykořisťovaného lidu. Proces vzniku státu spočíval ve vydělení zvláštní veřejné moci s její armádou, policií, vězeními a různými donucovacími zařízeními. Ve společnostech vybudovaných na soukromém vlastnictví výrobních prostředků zůstává stát vždy nástrojem vládnoucí vykořisťovatelské třídy, její diktatury, zvláštní silou na

²² Tamtéž, str. 471–472. Vzhledem k době vzniku Filozofického slovníku není jisté, zda se George Orwell se svým heslem „svoboda je otroctví“ ve vizionářském románu 1984 inspiroval přímo v podobných, byť starších odborných materiálech, nebo zda autoři Filozofického slovníku tajně četli Orwella (pozn. P. M.).

²³ Tamtéž, str. 508–509.

potlačování vykořisťovaných tříd nezávisle na té či oné formě vlády. Současné imperialistické státy sledující cíl zachovat a rozšířit vládu monopolistické buržoazie se snaží potlačit osvoboditelské hnutí národů, boj mas za mír, demokracii a socialismus. Principiálně jiný charakter má proletářský stát. Je také nástrojem třídní diktatury, a to diktatury proletariátu, avšak v zájmu všech pracujících, tj. převážné většiny obyvatelstva, potlačuje vykořisťovatele.²⁴

Třídní boj: Boj mezi třídami, jejichž zájmy jsou neslučitelné nebo si navzájem odporují. Dějiny všech společností, počínaje otrokářskou, byly dějinami třídních bojů. Marxismus-leninismus vědecky vysvětlil třídní boj jako hybnou sílu vývoje společnosti rozdělené na antagonistické třídy, ukázal, že třídní boj dělnické třídy nevyhnutelně vede k socialistické revoluci a k nastolení diktatury proletariátu, jejímž cílem je zrušení všech tříd a vytvoření beztřídní komunistické společnosti. [...] Úplným a konečným vítězstvím socialismu zmizí půda pro třídní boj, vzniká sociálněpolitická a ideová jednota společnosti. Přechod od socialismu ke komunismu se uskuteční za podmínek, kdy všechny sociální skupiny – dělníci, rolníci, inteligence – jsou zainteresovány na vítězství komunismu a vědomě oň usilují. Je však nevyhnutelný boj proti přežitkům kapitalismu. Tento boj si zachovává jistý třídní obsah, protože je to boj proti ideovému odporu starého světa. Třídní boj zůstává ve vztazích s kapitalistickým světem. Sovětský lid v čele s dělnickou třídou vede třídní boj proti silám imperialismu tím, že upevňuje socialismus, vystupuje na obranu míru, podporuje světové osvobozené hnutí.²⁵

Vlastnictví: Historicky podmíněná forma přivlastňování hmotných statků, v níž se projevují vztahy mezi lidmi v procesu společenské výroby. V té či oné formě vlastnictví se projevuje vztah tříd, skupin, k výrobním prostředkům. Vývoj forem vlastnictví je podmíněn vývojem výrobních sil. [...] Přitom forma převládajícího vlastnictví je základem nadvlády určité třídy. Zrušení soukromého vlastnictví, organizace společnosti na základě společenského socialistického vlastnictví vede k odstraňování antagonismů, k stírání třídních rozdílů.²⁶

Všelidový stát: Orgán vyjadřující zájmy a vůli všeho lidu,²⁷ nástroj k vybudování komunismu. Nastoupí namísto státu diktatury proletariátu, až zmíněný stát splní svou historickou úlohu a socialistická společnost přejde do období rozvinuté výstavby komunismu. Hlavní zvláštnosti všelidového státu: není nástrojem potlačování některé třídy, opírá se o jednotný společenský základ a je novým

²⁴ Tamtéž, str. 517.

²⁵ Tamtéž, str. 552–553.

²⁶ Tamtéž, str. 575.

²⁷ V některých pramenech „vůli všeholidu“, ať už to znamená cokoli (pozn. P. M.).

mezníkem na cestě ke komunistické společenské samosprávě. Sovětský stát se stal v důsledku úplného a definitivního vítězství socialismu všelidovým; rolnictvo a inteligence přešly na pozice dělnické třídy, cíl revolučního proletariátu se stal cílem všeho lidu. Všelidový stát koná ve vlastní zemi i na mezinárodním fóru třídní politiku v zájmu všech pracujících.²⁸

Základna a nadstavba: Pojmy, které odhalují souvislost mezi ekonomickými společenskými vztahy a všemi ostatními vztahy dané společností. Základnou rozumíme souhrn výrobních vztahů, které tvoří ekonomickou strukturu společnosti. Pojmy „základna“ a „výrobní vztahy“ jsou rovnocenné, ale nejsou totožné. Pojem „výrobní vztahy“ souvisí s pojmem „výrobní síly“. Pojem „základna“ souvisí s pojmem „nadstavba“. Do nadstavby patří ideje, organizace a instituce. Mezi nadstavbové ideje patří politické, právní, morální, estetické, náboženské, filosofické názory, které nazýváme formami společenského vědomí. Všechny formy společenského vědomí tak či onak odrážejí ekonomické vztahy, hospodářskou strukturu společnosti: jedny bezprostředně, jako např. politická a právní forma vědomí; jiné zprostředkovaně, jako např. umění, filosofie. [...] Každá společensko-ekonomická formace má určitou základnu a jí odpovídající nadstavbu. Historicky se liší základny a nadstavby otrokářské, feudální, kapitalistické, komunistické společnosti. Změny základny a nadstavby probíhají v důsledku výměny jedné společensko-ekonomické formace za jinou.²⁹

Zákon jednoty a boje protikladů: Všeobecný zákon skutečnosti a jejího poznání v lidském myšlení, který vyjadřuje podstatu, „jádro“ materialistické dialektiky. V každém objektu existují protiklady. Dialektický materialismus chápe jako protiklady takové momenty, které 1. jsou v nerozlučné jednotě, 2. navzájem se vylučují, a to nejen v různých vztazích, ale i v jednom a též vztahu, tj., 3. navzájem se prostupují. Není protikladů bez jejich jednoty, není jednoty bez jejich protikladů. Jejich jednota je dočasná, relativní, jejich boj absolutní. Tento zákon objasňuje objektivní vnitřní „zdroj“ každého pohybu bez toho, že by odbíhal k jakýmkoli vnějším silám, a umožňuje pochopit pohyb jako samopohyb.³⁰

Zákon negace negace: Jeden ze základních zákonů dialektiky. Poprvé ho zformuloval Hegel. [...] V dialektice znamená kategorie negace přeměnu jednoho předmětu na jiný předmět a současné „zrušení“ prvního. Je to však takové „zru-

²⁸ Tamtéž, str. 581.

²⁹ Tamtéž, str. 599.

³⁰ Tamtéž, str. 601. Zde je třeba zvláště zdůraznit, že i tu jde pouze o přesný překlad citované pasáže do češtiny. „Sběratel“ by si z důvodu mentální rezervace nedovolil vyjádřit obsah textu vlastními slovy, neb jich nemá. Obává se, že pochopit pohyb jako samopohyb a jednotu jako trvalý rozpor by se mu podařilo leda v jiném stavu vědomí (pozn. P. M.).

šení“, které uvolňuje prostor dalšímu vývoji a vystupuje jako moment souvislosti. Zachovává všechny kladný obsah překonaných stádií vývoje. Dialektická negace vzniká v důsledku působení vnitřních zákonitostí jevu, vystupuje jako sebenegace. Z podstaty dialektické negace vyplývá i ta zvláštnost vývoje, kterou vyjadřujeme jako dvojitou negaci nebo negaci negace.³¹

³¹ Tamtéž, str. 603.